

Varbergs Schlott. Plan och elevation av O.C. von Vicken, 1705. Krigsarkivet SFP, Varberg nr 54.

Varbergs fästning

I ett inventarium från den 17 september 1645 står skrivet: "...och gode herrar varder gunstligen förnimmandes dedh ringa förvåd på huussgerådsaker, som dee danske hafva her quarlemnad: her ähre inge bordh eller benckier, få dörrar, lååss och nycklar, som doge...". Byggnaderna, något förfallna, stod emellertid upprätt och en svensk garnison inrättades i fästningen.

Den inre borgen eller slottet i Varberg byggdes under 1200-talets slut som ett av flera danska fästen på Västkusten. Det medeltida inslaget är därmed betydande i själva borgkärnan. Mycket av det ursprungliga

Varbergs fästning är ett arv från den danska kronan, tillfallet Sverige genom freden i Brömsebro den 13 augusti 1645.

har dock raserats genom belägringar under 1500-talet. Borgen blev beskuten bl.a. 1536 av danskarna mot tyska inkräktare, 1563 av svenskar, som också brände ner staden och åter 1569 i samband med den danska återerövringen. Det trasiga gråstensmurverket med tegellag-

ningar och brandlager i marken erinrar om dessa händelser.

Bastionsgördeln runt borgen anlades under 1500-talets sista och 1600-talets första decennier efter ritningar av den från Nederländerna härstammande danske fortifikationsingenjören och arkitekten Hans van Steenwinckel. Dessa yttre försvarsverk förstärktes sedan under 1630- och 40-talen till det utseende de hade då fästningen 1645 överläts till Sverige och ännu i huvudsak har. Vissa underhålls- och reparationsarbeten utfördes sedan under resterande delen av 1600-talet.

1711 konstaterades att fästningen var i gott skick.

1733 års fästningskommission, som undersökte behovet av fästningar för rikets försvar, ansåg inte Varbergs fästning i sig vara av någon större betydelse. Dess fördelar som bland annat en sydlig förpost till Göteborg, reträtt- och utfallshamn, goda magasinstrymmen, hyggligt skick och billigt underhåll, medförde att man inte ville föreslå en rase-ring. I stället kom fästningen att erhålla sporadiska anslag för upp-rustningsarbeten under 1700-talet. Vid början av 1800-talet tilltog sedan förfallet. 1822 avfördes fästningen från rikets fasta försvar. De yttre verken förbereddes med mineringsgångar för en sprängning. De laddades emellertid aldrig av hänsyn till byggnaderna inom fästningen och närliggande stadsbebyggelse. Under 1830- och 40-talen fick staden tillstånd att till vissa byggnadsföretag hämta sten från fästningens yttermurar.

Liksom många andra äldre fästningar på 1800-talet fick även Varbergs tjäna som fängelse från 1848 till 1880. Fångarna efterträddes 1885–97 av disciplinkompaniet, som hade byggt färdigt på Karlsborgs fästning och nu i stället fick göra sin insats i Varberg.

Under början av vårt eget sekel, kring 1920 och ett tiotal år framåt, utfördes omfattande restaureringsarbeten på fästningen. Snart sagt alla yttre skalmurar är från den tiden och borgfasaderna omputsades.

En mera påtaglig händelse i vår egen tid skedde kl 10.35 den 21 februari 1974, då nära halva norra delen av kurtinmuren mellan bastionerna Vita och Grå Munkarna rasade ner i vallgraven. Den egentliga orsaken till raset kunde inte klarläggas och troligtvis var det flera faktorer som samverkade. Murpartiet återuppfördes i en för tiden signifikativ betongkonstruktion med pålförstärkning och kontrollpunkter. Till detta fogades också en plan för uppföljande kontrollmätning.

Varbergs fästning förvaltas sedan 1 oktober 1993 av SFV. Inom fäst-

ningen huserar idag Varbergs museum, som med sina samlingar upptar större delen av borgen. Museet ombesörjer också guidningen inom fästningen. De märkliga kasematerna, Kockenburg kallade, i bastion Grå Munken ingår i visningen. Kockenburg med sin spiralgång liknar också det Runde Torn i Köpenhamn, fast nedstucket i jorden. I det forna fängelset drivs ett vandrarhem. Många av de inom området befintliga bostadshusen innehåller hyreslägenheter.

Terrassmuren

Kurtinmuren mellan Dammbastionen och bastionen Röda Munken, den s.k. Terrassmuren, har från och

med 1600-talet haft återkommande problem med utfallande partier av den yttre skalmuren. Den 14 september 1722 rasade kurtinmurens mittparti. 1733 var det bitar av krönet som föll ut. 1772 tvingades man mura om merparten av skalmuren.

1990 kunde det konstateras att vissa partier i skalmuren sakta rörde sig utåt, att vatten sipprade ut genom murfogar och att vallgången på insidan av Terrassmuren var vattenmättad. Alarmerade av iakttagelserna skred man till verket. Provgropar gjordes för att studera konditionen hos den inre skalmuren, vilken visade sig vara erbarmelig. Fogbruket hade av de intilliggande fuktiga massorna övergått i

Omfogning av inre skalmuren.

en krämig konsistens, utan erforderlig sammanbindande kraft. Den lilla provgroppen utvecklade sig till ett stort schakt ned till berg längs hela Terrassmurens insida. Dräneringskanaler, förmodligen från 1700-talet, ytliga och utan egentlig funktion återfanns omkring en halvmeter under marknivå. Hela den inre skalmuren fogades om med hydrauliskt kalkbruk, dräneringar inrättades i de lägsta svackorna i berget och de blöta massorna byttes ut mot

dränerande material. Vallgången återställdes sedan med en bankett av kullersten. Nästa steg är att under innevarande budgetår börja åtgärda den instabila yttre skalmuren.

Dammbastionen

Uppgifter förelåg om att det i denna bastion under den plana gräsytan skulle finnas ett skyddsrum från andra världskriget. Namnet i sig och äldre ritningar visade att bastionen ursprungligen innehöll en vatten-

Borggården från norr, inför kullerstensläggning och fasadblästring.

samlade cistern för fästningens behov. Provgropar och en ritning från 1944 visade läget för skyddsrummet. Man hade helt enkelt under beredskapstiden utnyttjat utrymmet i cisternen, gjutit ett betongvärn med flera mindre rum och två ingångar och täckt konstruktionen med sten från dammens sidomurar. Beslut fattades om skyddsrummets borttagande och dammens rekonstruktion, vilket utfördes med början 1992. Därmed var också problemet med dräneringen av närliggande område, samt borggården löst.

När betongkonstruktionen var avlägsnad och dammen tömd på sten- och jordmassor, visade det sig att ungefär två tredjedelar av dammens sidomurar var intakt bevarade. Felande murpartier murades åter upp och genom en iordningställd dräneringskanal står dammen nu beredd, att som förr ta emot även den nederbörd, som faller inom borggården. Samtidigt har Dammbastionen återfått en del av sitt forna utseende och innehåll.

Borggården

1961–62 hade borggårdsfasaderna senast "renoverats". Det skedde genom nedknackning av all puts ned till rått tegelmurverk. Det gällde putsen från 1930-talet såväl som äldre underliggande putslager. I stället applicerades vid detta tillfälle en stark cementshaltig slamning, vilken genom åren bidragit till att öka frys- och saltvittringsskador hos teglet.

Den f.d. kyrkan eller norra längan av borggården efter fasadblästring.

Borggården från söder efter kullerstensläggning och fasadblästring.

Det var uppenbart att denna slamning till förhindrande av fortsatt tegelvittring måste ersättas av en traditionell kalkputs, som kan fungera som ett offerskikt för den under överskådlig tid fortskridande och eljest tegelsprängande saltkristallisationen. Därtill var slamningen även utseendemässigt kulturhistoriskt och arkitektoniskt vidrig.

Sedan cementslamningen försiktigt blåstrats bort från fasaderna, framstår de nu med sitt nakna murverk. Det är en intressant upplevelse att byggnadsarkeologiskt studera detta murverk med sitt rika innehåll av olika material, sten och tegel om vartannat, tegel av vitt skilda sorter, varierande murbågar, byggnadsskarvar etc. Tyvärr ser man också skador

i teglet orsakade av 1960-talets maskinella putsnedknackning.

Det är angeläget att detta nakna tillstånd nu dokumenteras för framtida forskning om borgens byggnadshistoria. SFV har därför föranstaltat om en fotogrammetrisk uppmätning av samtliga borggårdsfasader med en noggrannhet av 1-2 cm. Det innebär att varje enskild tegelsten kommer att kunna urskiljas efter uppritningen från de fotografiska plåtarna. Den fotogrammetriska dokumentationen kompletteras också av en färgfotodokumentation, som utförs av Varbergs museum.

Under 1995 kommer sedan fasaderna att putsas med regelrätt kalkbruk för murverkets skydd och rätta

utseende. Strukturen hos putsen kommer att efterlikna den äldre putsen från tiden före 1930-talet. Putsen avfärgas sedan med en röd kulör, som har hävd inom fästningen – allt för att återge borggårdens traditionella och historiskt riktiga utseende.

Till borggårdens beklämmande utseende fram till och med 1993, bidrog starkt borggårdens beläggning med varierande grusmaterial och brunnens provisoriska gestaltning. Genom en på platsen etablerad stenläggarkurs har nu hela borggården belagts med kullersten, vilken har en gammal och utbredd tradition inom fästningen. Kullerstenen är lagd på en lägre nivå, där mindre ytor av kullersten från 1800-talet

Bastion Vita Munkens södra flank. Färdigställt bröstvärn med embrasurer.

hade återfunnits. Den är också kombinerad med storgatsten till gångstråk och dräneringsrännor, som för ytvattnet vidare genom den västra längan ut till dammen i Dammbastionen. Den kostsamma och förhållandevis känsliga stenläggningen på borggården medför att biltrafiken här kommer att behöva begränsas påtagligt.

Till bättre överensstämmelse med det nygamla och angenäma utseendet borggården nu återfår kommer också brunnsöverbygganden att gestaltningsmässigt lyftas från sin provisoriska karaktär. Till ledning för den nya överbyggnaden ligger en förslagsritning från år 1805.

Bastion Vita Munken

Närmast öster om entrévalvet till fästningen ligger bastionen Vita Munken. Bastionen har länge varit stängd för allmänheten p.g.a ofullständiga inre återställningsarbeten.

Våren 1990 uppmärksammades sättningssprickor i konstruktionen. Det var inte möjligt att avgöra när sprickorna uppkommit, d.v.s. när sättningen initierats, men det stod klart att den fortskred. Genom kartering av sprickornas förekomst och riktning kunde sättningsområdet

karteras till bastionens kärnparti. Kartläggningen av sättningen visade att skadorna måste bero på förändringar i grundförhållandena. Provgropsgrävning vidtogs därför.

Först konstaterades att vissa murpartier inte grundlades på annat än packad jord. Efter mera omfattande och djupgående provgropar centralt i bastionen, stod det klart att även kärnpartiet uppförts på samma typ av grund, naturligt packad sand och jord. Denna grund hade komprimerats ytterligare, sannolikt genom vattengenomströmning så att det bildats en upp till 20 cm hög luftficka mellan "grund" och murfot. Den avspruckna centrala delen hängde alltså bokstavligen på omgivande fast konstruktion.

En förhållandevis okonventionell åtgärd fick lösa stabiliseringsproblemet. I luftfickan under murfoten pressades hydrauliskt kalkbruk tillsammans med skolsten in till full mättnad. För uppsikt över eventuell fortsatt urlakning av grunden har en provgrop lämnats öppen och inspektionsbar.

När konstruktionen kunde bedömas vara tillräckligt stabil kunde problemet med täckningen åtgärdas. En befintlig äldre täckskiva av

betong schaktades fram och täcktes tillsammans med omgivande partier av bastionen med en tätningsduk.

I samband med återställandet av massorna på bastionen har valts att rekonstruera vallslutning och bröstvärn med embrasurer till sitt 1700-talsutseende. Det ger, när allt inom kort är färdigställt, en idag sällsynt möjlighet att kroppsligt uppleva skyddet bakom ett regelrätt bröstvärn. Vidare har bastionen genom dessa åtgärder fått en påtaglig ansiktslyftning.

Invändigt i bastionen kommer arbetena att fortsättas med målsättningen att allmänheten inom en snar framtid skall kunna släppas in och därifrån vidare upp på hjässan av bastionen. Golvet skall beläggas med kullersten. Väggarna skall återfå sin ursprungliga putsbeklädnad. Corps de gardet, den f.d. vaktlokalen, alldeles intill entréporten skall återställas med bjälklag och kommunikationstrappa. Här avses på sikt de besökande till fästningen kunna få en första information om det bygnadsverk de besöker – orientering om aktuella arbeten, vägledning och historisk beskrivning.

*Kenneth von Kartaschew
specialist militära byggnader*